

Várady Zoltán

A betűtípusok változásai egyházi személyek dunántúli sírkövein

A középkori magyarországi latin nyelvű írásbeliség elterjedésével párhuzamosan jelennek meg a feliratok a kőemlékeken is. Ebben a papság vezető rétegének (érseki, püspöki, kanonoki, esperesi, apáti funkciók betöltői) szerepe természetesen kiemelkedő, hiszen náluk jelentkezik az igény elsősorban a sírfeliratok készíttetésére, illetve a legmodernebb európai minták követésére. Ez a tanulmány néhány kiválasztott középkori dunántúli sírkövön látható felirat segítségével kísérli meg illusztrálni a betűformák változásait.

Az 1000-tól 1242 utáni évekig tartó, antiqua betűket használó román korszakot az 1165-72 körüli évektől nagyjából 1262 utániig tartó, antiqua és unciális betűket keverten használó korai gótikus időszak követte.

Ennek a korszaknak a terméke Vilmos kanonok síremlékének felirata a 13. század elejéről.¹ A vörös márvány síremlék 1822-ben került elő a Bakócz-kápolna eredeti alapozásából. A nyolc darab töredékből álló kiegészített lap a főszékesegyház kriptájának falához erősítve látható.

A korábbi szakirodalomban Ugrin Vilmos érsek síremlékéeként szerepel 1204-es évszámmal, ez esetben azonban a kegyeletsértő másodlagos felhasználás érthetetlen lenne.

A két disztichonból álló felirat korai gótikus, antiqua és unciális betűket tartalmaz, átmenetet képez a gótikus maiuscula írás irányába:

NOMINE · GVILELMI · SV(M) · FACTVS · TERRA · CIN(I)S · Q(VE) · / · Q(V)I · Q(V)OD · ES · EXISTENS ·
TERRA · CINIS · Q(VE) · FVI · / · ERGO · NOTANS · Q(V)ID · ERAM · Q(V)ID · SIM · MODO · TV ·
Q(VO)Q(VE) · Q(V)ID · SIS · / · ET · Q(V)ID · ERIS · RELEVA · ME · PRECE · Q(V)ISQ(V)IS · ADES

„Egykor Vilmos volt a nevem, s ím, föld s hamu lettem.

Ám ez a föld s hamu élt, úgy ahogyan te virulsz.

Gondold át, mi vagyok s voltam; te mi vagy s mi leszel majd,

Bárki vagy is, ne felejts mondani értem imát.”

A felirat az antiqua és unciális A, E, M, N, T és V betűk keveredését mutatja. Az M esetében az ovális alakhoz egy ívelt szár csatlakozik. Az X balra dőlő szárát egy enyhén ívelő fordított S alakú, jobbra dőlő szár keresztezi.

¹ MÁTHES 1827. 60-61, Tab. IX. Lit. A; VERNEL-KRONBERGER 1939. 13; H. KOLBA 1962. 114, 118, XVIII. t. 3. kép; HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979. 106, 75. t. 3. kép; MAROSI 1984. 36, 88. jegyzet; LŐVEI-VARGA 1987. 340; TAKÁCS 1988. 122-123, 130-131, 5. kép; LŐVEI 1994. 602.

Rövidítésként a Q betűvel kezdődő szavakban a többször alul csúcsosodó ovális Q alak mellé vésett kihalakú betűk szerepelnek, illetve a *que* szócskában a Q-t követő kis kör alakú véset. Rövidítést jelez a *cinisque, quoque* szavakban a szóelválasztó pont alatti nyújtott vessző alakú jel, a *sum* szóban az U fölötti vízszintes vonal jelzi a nazális hangot.

Hazánkban 1289-1404 közé tehető a kőfeliratokon a gótikus maiuscula betűs írás időszaka. Egyik jellemző példája a pannonhalmi Szigfrid apát 1365-ös sírköve.²

Az apátsági templom déli mellékhajójában látható szép kidolgozású vörösmárvány sírkő felirata kívülről olvasható, a sírkő heraldikai bal oldalán alul kezdődik, felül a trapézszerűen lementszett két felső saroknál folytatódik és jobb oldalon alul fejeződik be:

AN(N)O · D(OMI)NI · M^o · CCC^o · LX^oV^o · V^o · ID(VS) · MARTII · SIFRID · ABB / ATE(M) CETVS · FR / ATRV(M) · TV / MVLAVIT · ISTVD · Q(V)I · CLAVSTRV(M) · LAVDABILIT(ER) · REP (AR) AVIT

„Az Úr 1365. évében a március idusa előtti 5. napon (március 11-én, kedden) Szigfrid apátot, aki ezt a kolostort dicséretes módon felújította, a testvérek közössége eltemette.”

A C betűt jobbról függőleges vagy enyhén ívelő vonal zárja. A D antiqua és unciális eredetű formája is látható. Az E betűt ugyancsak vonal zárja jobbról. Az M betűnél a középső egyenes szárhoz két oldalsó, kiszélesedő ívelt szár kapcsolódik, a szárat felül vízszintes díszítővonal köti össze, amelynek végei felfelé ívelnek. A T betű antiqua eredetű formájának transversa-végei lefelé irányulnak, az unciális formák transversái hullámos vonalúak. A V betű variációi: az ívelten induló, majd ék alakban végződő betűforma mellett az antiqua eredetű, felül kiszélesedő végű, típusokon keresztül az unciális formáig, amelyeknek függőleges bal szárához egyenes nyújtott S-alakú, ívelt jobb szár kapcsolódik.

Rövidítésjelek a szó fölött vízszintes vésett vonalak, az *idus* szóban az *us* rövidítést a betűk felső vonalánál magasabbról induló 9-es alakú, a *laudabiliter er* és a *reparavit ar* betűit vessző alakú jel helyettesíti. A dátum sorszámnev végződésű O betűi a római számok fölé írva láthatók kicsinyített formában.

A gótikus maiuscula típus másik képviselője Pál bátai apát 1377-es keltezésű sírköve,³ amelynek betűi a pannonhalmi Szigfrid- sírkövön látható formákhoz hasonlíthatók. A sírkövet Römer Flóris találta 1869-ben Bátán, Máté Jánosné pincéjében. A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumban látható homokkő sírkő egyetlen dísz a széleken két vésett vajat között körbefutó gótikus maiuscula felirat:

+ANNO · DOMINI · M / · CCC · LXX · VII · OBI(I)T · V(ENERABILIS) · D(OMI)N(V)S · PAVLVS · DE · / BATA · FERIA / · QVINTA · ANTE · DO[M(INICAM) · R] EMINISCERE

„Az Úr 1377. esztendejében elhunyt a tiszteletre méltó bátai Pál úr a Reminiscere vasárnap előtti csütörtökön (február 19-én).”

² CZOBOR 1896. 208. ábra, 169; GERECZE 1898. 71; MMŰVT. 1939. 359, 395, kép; VERNEI-KRONBERGER 1939. 23, 9. tábla; DERCSÉNYI 1941. 108, XIV. t; VARGA 1982. 267; LŐVEI-VARGA 1987. 335, 463, 466, 639. kép; MA-ROSI 1987. 137; VÁRADY 2000. 85-86, 5. jegyzet.

³ SÖRÖS 1912. 122; VERNEI-KRONBERGER 1939. 64; KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 1940. 5-65, képpel; DERCSÉNYI 1940. 60; VÁRADY 1984. 105-121; LŐVEI-VARGA 1987. 335, 462; LAHU 1988. 375; VÁRADY 1999. 178-179, 1. kép 1; LŐVEI-KORPUSZ.

Az *A* szárai felül nem mindig érnek össze, felső díszítívonal nincs, a transversa pedig vízszintes. A jobb szár függőleges, a bal szár ívelt, fölül mindkettő kiszélesedik. A *C* ívét jobbról függőleges vonal zárja, alul és felül is rövid, jobbra mutató harántnyúlvánnyal. Egy esetben, talán félrevésés miatt, a betűív *O* alakban összezáródik, közepén oldalszár nyoma is látható. A *D* betű szokványos, az *E* betű ívét a *C*-hez hasonlóan függőleges vonal zárja. Az *E*-t a *C*-től csak oldalszára különbözteti meg, itt is előfordul néha az ív *O*-vá záródása. Az *M* betű két formát mutat, az egyiknél a középső szárhoz a két másik szár ívelten csatlakozik, a másikonál a szélesen ívelt két oldalsó szár alul és fölül is kapcsolódik a középsőhöz, teljesen zárt betűt alkotva. Az egyik *O* betű feltehetőleg elfaragás következtében a *D* betűhöz hasonló alakúra sikerült. A *V* betű unciális eredetű formája az *U* és *V* hang jelölésére is szolgál, az antiquából származó, fölül kiszélesedő végű forma a dátumban látható. Az évszámban felbukkanó *X* balra dőlő egyenes vonalú szárból és az ezt középen keresztező, kiszélesedő végű, ívelt jobbra dőlő szárból áll.

A gótikus minuscula írás időszaka a dunántúli kőfeliratok tanúsága szerint 1366-tól keltezhető és 1524-ig húzódik Magyarországon.

Ennek a típusnak egyik képviselője Ónodi Cudar László 1372-es évszámú vörösmárvány síremléke, amely a pannonhalmi apátság templom déli mellékhajójában található.⁴

A sírkő széles, vésett vájattal keretelt szélére belülről olvasható, 10 cm magas gótikus minusculából álló feliratot véstek, amely a heraldikai jobb oldal felső ötödében kezdődik:

+ anno/ d(omi)ni · m · ccc · lxxii · /in · die · sancti · martini · obyt ·
abbas · / ladyzlaus · / dictus · cudar

„Az Úr 1372. esztendejében Szent Márton napján (november 11-én, csütörtökön) elhunyt a Cudarnak hívott László apát.”

A *C* és *E* közti különbség csak annyi, hogy utóbbi betűnél a rövid jobb oldalláb végétől induló, a láb közepét érintő hajszálvonalat látunk.

Az *S*-nek két formája is van, de mivel a szókezdő és szóközi *S* lába nem nyúlik túl a felső betűsoron, alakilag a *C*-től nem különböztethető meg. A *V* két lábból áll, de a bal láb záró vésete és a jobb láb vége egymást érinti. Az érintkezési pontból jobbra kampós végű kis hajszálvonal indul az *Y* esetében, mindössze ebben tér el a *V*-től.

Rövidítésjelek: a dátumnál a római számok fölött vésett fekvő *S*-alakú jelek, ligatúra látható a *sancti* szóban az *nc* betűkapcsolásnál.

A 14-15. század fordulójáról származik György pécsi kanonok mészkő sírköve,⁵ amely a pécsi székesegyház 1882. évi restaurációja során került a kőtárba, addig a Mária-kápolna nyugati falához támasztva állt. A Grocius-kő néven említett sírkövön mind a név olvasata, mind a püspökség jelzője bizonytalan. Lővei Pál

⁴ FRAKNÓI 1879. 20-21; CZOBOR 1881. 281-283; CZOBOR 1896. 169-170; GERECZE 1898. 71; DERCSÉNYI 1941. 108-109; VERNEI-KRONBERGER 1939. 23, 10. tábla; TAKÁCS 1981. 44-45; VARGA 1982. 271; LŐVEI-VARGA 1987. 464-466, I. k. 20. kép, 640. kép.

⁵ SZŐNYI 1906. 238-241, 257. kép; SZŐNYI 1929. 508-536, 532. képpel (Georgiust és argiensist olvas); VERNEI-KRONBERGER 1939. 25; LŐVEI-VARGA 1987. 592, 1238. kép

Curtea de Argeş (Románia) kinevezett püspökeként jelöli meg a pécsi kanonokot. A téglalap alakú, felső sarkainál trapéz formára levágott sírkövet három töredékből illesztették össze.

A figura domborműves megformálása, keretén a püspök feje fölött jobb oldalon kezdődő, belülről olvasható vésett gótikus minuscula felirat:

+ /hic · ia/cet · sep/ultus · geor(g)ius · episcopus · argiensis[

s.../.../...] anno d(omi)ni · m · cccc ·

„Itt nyugszik eltemetve György argesi püspök...az Úr 14... esztendejében”

A névnél a G-t követő betű minden bizonnyal E, mert az oldalláb végét a láb közepével hajszálvonal köti össze. Az O után pedig nem C áll, hanem R. Így a Georgius név második G betűje maradt ki a névből, ami zavarólag hat. Érdekesség a szövegkezdő H maiuscula formája és a T transversájának jobboldalra korlátozása. A dátumjelző M betű harmadik lába a betűsor alá nyúlik s balra lemetezett végű.

A fenti köemlékeknél későbbi, 1445-ös halálzási évszámot tüntet fel Henrik pécsi püspök mészkő sírköve,⁶ amely a pécsi székesegyház 1882. évi restaurálása során került a kőtárba. Korábban a Jézus Szt. Szíve-kápolna nyugati fala mentén volt látható.

A téglalap alakú, keretes sírkő közepső mélyített mezőjében a püspök domborított alakja látható, a fej felett a kereten jobb oldalon egy kis rozetta után indul a gótikus minuscula betűkből álló, belülről olvasható felirat:

hic · est · sepultus/heinricus · episcopus · qu(i)ng(ue) ecclesiensis · de/alb[...] · anno · /domini · mille[simo · quadringentesimo

„Itt van eltemetve Alb(eni) Henrik pécsi püspök az Úr 14(44). esztendejében.”

A dátum vége elmaradt, nyilván utólag szándékozták bevésni.

Az A betű transversával ellátott, ívelt bal és függőleges jobb szárból álló maiuscula típus. A *heinricus* szó *cu* ligatúrájában a C oldallába egyúttal a V indítóvésetét is pótolja. Érdekes a H betű tractatiója. A láb felső harmadából jobbra felfelé induló véset kapcsolódik a teljesen ívelt féllábhhoz, amely így az unciális típus betűívére emlékeztet.

Rövidítésjelek a *quinque* szónál láthatók: az első Q fölött vésett rombusz, a második Q után az elválasztójelhez hasonló vésett négyszög, amely alá nyújtott kérdőjel alakú jelet véstek.

A humanista capitalis betűtípus 1467-ben látható először Vetési Albert veszprémi püspök félpillérfőjének feliratán. Természetesen ez a betűtípus szerepel az ő sírkövén is. Ezt a Szt. György kápolna 1957-es ásatásakor találta H. Gyürky Katalin, aki a sírkövet a szöveg-összefüggések alapján 1486 utánra keltezi, 1486 és 1508 közé helyezi.⁷ Újhelyi kanonok állította a sírkövet, aki 1486-tól volt segesdi főesperes. Így a sírkő állításának időpontját ez a körülmény határozza meg.

⁶ SZŐNYI 1906. 244-246. (képpel); VERNEI-KRONBERGER 1939. 26-28; LÓVEI-VARGA 1987. 592, 1702. kép; ZS-KAT. 1987. 302-303; LAHU 1988. 172-173.

⁷ H. GYÜRKY 1963. 347, 382-383, IX-XII. t.; TÓTH 1963. 141, 79. SZ; TÓTH 1964. 177; BALOGH 1966. I. 699/38; ÉRI-KELEMEN-NÉMETH-TORMA 1969. 228; GUTHEIL 1977. 82-83, 26. kép; KAT. SCHALL. 1982. 691; MK-KAT. 1983. 79; KOPPÁNY 1984. 192; MIKÓ 1986. 100; LAHU 1988. 416-417.

A 64 darabból kiegészített maradvány egy sírkő heraldikai jobb oldala, 2,2-2,5 cm nagyságú humanista capitalis betűkből álló feliratának sorkezdetei olvashatók:

ALBERTVS[S...R[...]] / SPES · V(N)ICA · PRO[B]ITATE · E[...]] / REGI · MATHIE · ACCEPTISS(IMVS) · S[...]] / IOA(NN)ES · D(E) · WIIHEL · AR[C]HI(D)I(ACONVS) · SE[GESDIEN(SIS)...]] / NV(N) CV(PATV)S · B(E)N(E) · MERITO · PIE(N)[TISSIME PONENDUM CVRAVIT]

„Albert a ... egyedülálló kiválóságú reménység... Mátyás király számára igen kedvelt...Újhelyi János kinevezett (segédi) esperes igen kegyesen (emeltette) annak, aki jól kiérdemelte.”

Az *M* betű befelé dőlő szárai és az ezekkel egyenlő hosszúságú harántszárak feltűnőek, a *W* betű is egyenlő hosszúságú szárból áll, s a középsők keresztezik egymást. Jellemző még az *I* és *J* betű megkülönböztetése, valamint a *G* betűívéhez alul csatlakozó függőleges félszár. A szavak fölött paralelogramma és hosszú téglalap alakú rövidítésjelek láthatók, illetve az *archidiaconus* szóban alul karéjos tagolt téglalap. A *probitate* szó utolsó két betűje, a *Mathie* *T* és *H* betűje, az *archidiaconus* kezdő két betűje és a *merito* első két betűje ligatúrát alkotnak. Az *Albertus* szó *T* és *U* betűi, az *acceptissimus* szó *T* és *I* betűi, a *Wiihel* első két betűje, az *archidiaconus* *C* és *H* betűi, a *nuncupatus* szó *C* és *U* betűi valamint a *merito* szó két utolsó két betűje enklávét képeznek. A szöveg zárásául kínálkozik a *ponendum curavit* kifejezés.

1495 körül készült Kesztlöczy Mihály olvasókanonok vörösmárvány síremléke, melynek Esztergomban talált töredékei 1764-ben kerültek elő a Szt. Adalbert-székesegyház északi részének bontásakor a Szt. Jeromos-kápolnából, amelyet a kanonok 1499-ben alapított.⁸ Humanista capitalis felirattöredékei Széless György olvasatában:

[STRIGONIENSIS · I]NEST[LECTOR · POST · F]ATA · M[ICHAEL]
[QUI · TUMU]LVM[· VIVUS · FECIT · ET ·]EDICV[LAM]
[SCRIPTOR · RE]GIS · ERA[T · FALSIQUE · PERICULA · SAECLI]
[DIVERTI]T · VITA · T[UTIOR · ISTA · FUIT]
[ANNO SALUTIS M · C · C · C · C · ...]

„Sorsa Mihályt esztergomi lektorként ide zárta,

Kápolnát is emelt és eme sírt, mikor élt.

Udvari írnok volt, aki messze kerülte e csalfa

Század vészeit, így élete tiszta maradt.

Az üdvösség 14(... évében) ”

A betűformák kicsit keskenyebbek, mint a Vetési-síremléken. A *G* a Vetési-sírkövön látotthoz hasonló. Az *M* szélső szárai itt is befelé dőlnek. Az *R* harántszára ívelt és a szár közepéből indul, a betűív a harántszárhoz csatlakozik.

Betűkapcsolás: az első töredék első sorában *ne*, a második töredék második sorában *di* és *cu*.

⁸ MÁTHES 1827. 66-67; BALOGH 1955. 40; BALOGH 1966. 243; HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979. 106; KAT. SCHALL. 1982. 619; MK-KAT. 1983. 70; MIKÓ 1986. 99, 109-110, 61. kép; MIKÓ 1988. 136-137, 141, 19, 20. kép; MIKÓ 2005.220. 236.

Bakócz Bálint titeli és budai prépost feltehetőleg 1497-ben állított sírkövének töredéke distichonokból álló verses feliratot őrzött meg⁹.

[VALENT]INVS · ERAT · TE(M)PLI · PREPOSITVS · HVIVS ·/[CVIVS IN] HOC · TVMVLO · ME(M)BRA · SEPVLTA IACENT ·/[INSIGNIS] PIETATE · FVIT · PROBITATE · FIDEQVE ·/[CLARVS E]RAT · SANCTA · RELIGIONE · PATRVM ·/[AVXERAT] ECCLESIAS · HVMILIS · DEVOTVS · ET · ISTO ·/[LARGIOR I]N · TERRIS · PRESVLE · NEMO · FVIT ·/[QVI BIS TRECE]NOS · ET · QVI(N)QVE · PEREGERAT · AN(N)OS ·/[POSTREM]O · AST · ANIMAM · REDDIDIT · ILLE · DEO ·/[VALENTINVS DE ERD]EVD · QVARTA · NOCTIS · VIGILIA · DIE · XIII · ME(N)SIS/[...OBIIT FRANCISCVS] P(RE)POSITVS · BV[DE]N(SIS) · OB · FRAT[RIS PIE]TATEM EDIDIT · LXXXX[...]

„Bálint volt eme szent helynek prépostja, s e sírban

Tagjai nyugszanak itt eltemetése után.

Istenfélelem és becsület s hűség kiemelte,

Híre is elterjedt tartva atyái hitét.

Jámbor alázattal bővített templomokat, s így

Egy főpap sem akadt, nála ki többet adott.

Kétszer harminc év meg öt esztendő, amit élt itt,

Ám végül lelkét visszafogadta az Úr.

(Erd)ódi (Bálint elhunyt) a negyedik éjszakai vigilián a ... hónap 14.napján, (Ferenc) budai prépost testvéri kegyeletből állította az (14)9...évben.”

Ligatúrák láthatók a *te a templi, me a membra, te a pietate és probitate, ne a religione, te a pietatem* szavakban, míg Enklávé az *ecclesias* szóban olvasható a *cc* esetében.

Rövidítésjelek nyújtott Ω alakú jelek.

A külön alcsoportként kezelendő korai humanista típushoz sorolhatjuk az 1472-ben elhunyt Vitéz János érsek síremlékének fedőlapját, amely éppen a típus első képviselője. A vörösmárvány sírkő az esztergomi székesegyház romjai közül került elő, ma a főszékesegyház kriptájában látható befalazva, s betűi háttérmélyítéssel készülték.¹⁰

Az eredeti sírkő-fedőlap a keresztes-címeres, minuscule feliratos oldallap lehetett. A körirat mondatszalagokon található, szokatlan módon a lábánál levő családi címer heraldikai bal oldalától indul, az *obyt* szóig két disztichonból áll. A ún. korai humanista capitalis formájú, domborított felirat kívülről olvasható:

⁹ ENGEL – LŐVEI 1991. 48-49.; PANN.REG.1994.353-354.; RITÓÓKNÉ 1994.231-233; MIKÓ 2005. 220. 221. 236.

¹⁰ MÁTHES 1827. 101-102 § VII. t. A-B-C; GERECZE 1898. 71; MMÚVT. 1939. 465; VERNEI-KRONBERGER 1939. 37, 2. t. c, 17. t; BALOGH 1955. 17, 27. jegyzet, 18. kép; HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979. 106, 75. t. 4. kép; KAT. SCHALL. 1982. 139-140. képpel; MAROSI. 1987. 138; MIKÓ 2005. 211. 233.

IMMORTALE · / DECVS · SVI · GENERIS · ET · OMNIS · GLORIA · DOCTRINE · RELIGIONIS · HONOR /
· IOHANES · IACET · HIC · PATRIE · PATER · / OPTIMVS · ILLE · CVI · CAPVT · ORNABAT ·
STRIGONIENSIS · APEX · OBYT · SEXTO · IDVS / AVGVSTI · ANNO [1472]

„Nemzetségének s mindnyájunk díszé örökre,

Műveltsége dicső, hitbeli hírneve nagy.

János fekszik emitt lent, mint haza atyja a legjobb,

Esztergom süvegét ő ki viselte fején.

Elhunyt az (1472.) esztendő augusztus idusa előtti hatodnapon (augusztus 8-án, szombaton).”

Az A betű a gótikus maiusculáknál megismert formákat mutatja, általában fölső díszítőszakasszal. Ezeknél a formáknál a transversa V alakban megtörik. E két alak mellett az általános capitalis A is jelen van. A D szintén gótikus maiuscula formákra emlékeztet, a teljesen unciális eredetű alak mellett össze nem záródó, csigavonalban visszahajló változatot is láthatunk. Az E fordított hármass alakú, e típusnak jellegzetessége. A G-nek záró félszára nincs, mindig csigavonalban visszahajló ívű, a fent leírt D betűnek mintegy a tükörképét képezi. Erre a betűtípusra jellemző, hogy az A, D, E és G betűk jórészt a gótikus maiuscula írás unciális formáit vették át. A H betű transversájának közepe felfelé domborodó, vagy lefelé homoruló. Előbbi megoldás később a tiszta capitalis típusú nagykapornaki Semjén-sírkövön is felbukkan. Az M egyik típusa a H betűhöz hasonló, csak a transversa közepéből egy félszár halad lefelé a szárakkal párhuzamosan. A P íve erősen jobbra domborodó s a szár középvonala alatt csatlakozik a szárhoz. Az R ellenben kis ívű, az ív jóval a szár középvonala felett csatlakozik a szárhoz.

A 16. század első évtizedeiben vált népszerűvé a capitalis típuson belül a zsúfoltabb enklávé- és ligatúra használat divatja, amely az 1540-es évek elejéig tartott. A későbbiekben a humanista capitalis általános formája maradt csak használatban. Ennek a típusnak legjellemzőbb képviselője az egykori nagykapornaki bencés apátságban megőrzött sírkő, amely ma az apátsági templom szentélyében látható. A művészettörténeti kutatások szerint maga a sírkő feltehetőleg 1526 után készülhetett a később elhunyt Semjén Antal apát és testvére számára bőséges enklávé használattal,¹¹ verses felirattal, amely viszont már az apát halálára is utal.

A reneszánsz stílusú vörösmárvány sírkő tulajdonosát csak a címerpajzsban feltüntetett mitra jelzi, az utolsó harmad keretelt táblája tartalmazza a három disztichont alkotó, humanista capitalis betűkből álló feliratot: SISTE · GRADV(M) · FR(ATER)NOS · NOSCE · VIATOR · AMORES · / HIC F(RATE)RNA · SIM(V)L ·
CORPORA · IV(N)CTA CVBA(N)T · / SECVLA · LEDEOS · TACEA(N)T · IA(M) · PRI(S)CA · LACO(N)AS ·
/ NV(M)Q(VAM) · SIC GE(M)INV(M) · CASTORA · F(RATE)R · AMAT · / AD · F(RAT)RIS · PE(T)RI ·
TVMVLV(M) · SE · ANTONIVS · AB(B)AS · / CO(N)SV(M)PSIT · LACRY(MI)S · MYSTICA · SAC(R)A ·
FERE(N)S

¹¹ NAGYFALUSI 1941-42. 103, 118-119 (képpel); NAGYBÁKAY 1978. 125; KAT. SCHALL. 1982. 686; MK-KAT. 1983. 78; MIKÓ 1983. 51; KOPPÁNY 1984. 216.; MIKÓ 1986. 101, 52. jegyzet, 69. kép; MIKÓ 2005.221.237.

„Állj meg, utas, láss szép példát testvérszeretetből,

Két testvér pora itt összevegyítve pihen.

Ósi idők! Egy szót se a spártai Léda-fiakról!

Bátyját így Castor úgyse szerette soha!

Míg élt Antal apát, Péter sírján zokogott csak,

S szent öneméztéssel hozta meg áldozatát.”

A H transversája középen gombdízses. Az M betű szárai befelé dőlnek, az R harántszára az ív végéből vagy alsó részéből indul.

A rövidítések mindenhol nyújtott Ω alakú jelek, a *numquam* szóban a Q ívelt harántszárát vékony villás felsővégű véset keresztezi.

Bőségesen találkozunk enklávival: *gradum* szóban *gr* és *du*, *fraternos: no*, *nosce: no* és *ce*, *viator: vi* és *to*, *corpora: co* és *or*, *ledeos: de*, *taceant: ce*, *prisca: ca*, *Antonius: on* és *us*, *lacrymis: cr*, *sacra: ca*. Kicsinyített betű a *Castor* szóban az *S*, akárcsak a *ferens* esetében. Ligatúra a *secula* szó *la* betűkapcsolása.

A főpapi sírkövek fent áttekintett néhány kiválasztott képviselője érzékletesen illusztrálja a betűtípusok hazai változásait, a kialakult variációk sokszínűségét, használatuk időhatárait. Epigráfiai oldalról a kulturális szempontból kiemelkedő szerepet játszó egyházi személyekhez kapcsolódó latin nyelvű feliratok vizsgálata alapvető fontosságú, és a stílusváltások magyarázatához is kiindulási pontul szolgálhat.

Irodalomjegyzék

BALOGH 1955	Balogh Jolán, Az esztergomi Bakócz-kápolna. <i>Magyar Műemlékek</i> . Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1955.
BALOGH 1966	Balogh Jolán, Művészet Mátyás király udvarában I-II. Akadémiai, Budapest, 1966.
CZOBOR 1881	Czobor Béla, Czudar László pannonhalmi apát sírköve. <i>Egyházművészeti Lap</i> 2. (1881) 281-313.
CZOBOR 1901	Czobor Béla, Egyházi emlékek a XIV. századból. In: Magyarország történeti emlékei az 1896-os ezredévi kiállításon I. Szerk. Czobor Béla-Szalay Imre. Gerlach Márton és társa, Budapest-Bécs, 1896.153-170.
DERCSÉNYI 1941	Dercsényi Dezső, Nagy Lajos kora. Királyi Magyar Egyetemi nyomda, Budapest, é.n. (1941)
ENGEL-LŐVEI 1991	Engel Pál- Lővei Pál, A gerecei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban. <i>Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve</i> 1991. 47-51.
ÉRI-KELEMEN-NÉMETH-TORMA 1969	Éri István-Kelemen Márta-Németh Péter-Torma István, Veszprém megye régészeti topográfiája 2. Veszprémi járás. Akadémiai, Budapest, 1969.
FRAKNÓI 1879	Fraknói Vilmos, A szekszárdi apátság története. Franklin Társulat Bizománya,1879.
GERECZE 1898	Gerecze Péter, Szobrászati emlékek Magyarországon különös tekintettel az Ezredéves Történelmi Kiállítás szobrászati részére. In: <i>Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ez-</i>

- redéves országos kiállítás eredménye.* Szerk. Matlekovits Sándor. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1898. 413–496.
- GUTHEIL 1977 Gutheil Jenő, Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1977.
- H. GYÜRKY 1963 H. Gyürky Katalin, St. Georg Kapelle in der Burg von Veszprém. *Acta Archaeologica* 15 (1963) 341-408.
- H. KOLBA 1962 H. Kolba Judit, Románkori feliratos sírkőlap. *Folia Archaeologica* 14.(1962) 111-123.
- HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979 Horváth István-Kelemen Márta-Torma István, Komárom megye régészeti topográfiája I. Esztergom és a dorogi járás. Akadémiai, Budapest, 1979.
- KAT. SCHALL. 1982 Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Ausstellungskatalog. Hrsg.: Klaniczay, Tibor-Stangler, Gottfried-Török, Gyöngyi. Schallaburg, Wien 1982.
- KOPPÁNY 1984 Koppány Tibor, A Közép-Dunántúl reneszánsz építésze. *Ars Hungarica* 12. (1964) 183-232.
- KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 1940 Kónyi Mária-Holub József-Csalog József-Dercsényi Dezső, A bátai apátság és Krisztus vére ereklyéje. *Tolna vármegye múltjából* 5. Szerk. Holub József. Tolna Vármegye Közönsége, Pécs, 1940.
- LAHU 1988 Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 1. Általános helyzetkép I. Szerk. Feld István, Horler Miklós-Koppány Tibor-Lővei Pál-Szekér György OMF, Bp. 1988.
- LŐVEI 1994 Lővei Pál.: Síremlékek. In: Korai magyar történelmi lexikon. (9-14. század) Akadémiai, Budapest, 1994. 601-602.
- LŐVEI-VARGA 1987 Lővei Pál-Varga Lívia, Síremlékek. Magyarországi művészet 1300-1470 körül, I-II. Szerk. Marosi Ernő. Akadémiai, Budapest, 1987. I. 334-342, 459-466, 587-593, 694-701. (II. képek)
- MAROSI 1984 Marosi Ernő, Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12-13. Jahrhunderts. Akadémiai, Budapest, 1984.
- MAROSI 1987 Marosi Ernő, Magyarországi művészet 1300-1470. körül I-II. k. Szerk. Marosi Ernő. Akadémiai, Budapest, 1987.
- MÁTHES 1827 Máthes, Johannes Nep., Veteris arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio. Josephus Beimel, Strigonii, 1927.
- MIKÓ 1983 Mikó Árpád, Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke) *Ars Hungarica* 11. (1983) 49-75.
- MIKÓ 1986 Mikó Árpád, A Jagello-kori reneszánszsírköveinkről. *Ars Hungarica* 14. (1986) 97-113.
- MIKÓ 1988 Mikó Árpád, Ippolitó d'Este esztergomi érsek udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon. *Ars Hungarica* 16. (1988) 133-142.
- MIKÓ 2005 Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett, klasszikus és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagello-kori Magyarországon. *Művészettörténelmi Értesítő* 54.(2005) 205- 244.
- MK-KAT. 1983 Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458-1541. Szerk. Török Gyöngyi. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1983.

- MMŰVT. 1939 Magyar Művelődéstörténet I-II. szerk. Domanovszky Sándor. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1939.
- NAGYBÁKAY 1978 Nagybakay Péter, Beriszló Péter veszprémi püspök címeres köve. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13. (1978) 113-132.
- NAGYFALUSI 1941-42 Nagyfalusi Lajos, A kapornaki apátság története I-II. *Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi Történetéhez* 6-7. szerk. Gyenis András) Kalocsa, 1941-42.
- PANN. REG. 1994 Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. Szerk. Mikó Árpád-Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1994.
- RITOÓKNÉ 1994 Ritoókné Szalay Ágnes: Bakócz Bálint titeli és budai prépost síremléke a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Művészettörténeti Értesítő* 43. (1994.) 231-233;
- SÖRÖS 1912 Sörös Pongrác, Az elenyészett bencés apátságok A pannonhalmi Szt. Benedekrend története XII/B. Szerk. Erdélyi László-Sörös Pongrác. Stephaneum, a Szent-István-Társulat Nyomdája, Budapest, 1912.
- SZŐNYI 1906 Szőnyi Ottó, A pécsi püspöki múzeum kőtára. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1906.
- SZŐNYI 1929 Szőnyi Ottó, A pécsi dómmúzeum. *Magyar Művészet* 6.(1929) 508-536.
- TAKÁCS 1981 Takács Imre, Czudar László síremléke a pannonhalmi bazilikában. *Művészet* 22. 1981/6. 44-45.
- TAKÁCS 1988 Takács Imre, Esztergomi sírkőtöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica* 16. (1988) 121-132.
- TÓTH 1963 Tóth Sándor, A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1. (1963), 115-142.
- TÓTH 1964 Tóth Sándor, Veszprémi középkori sírkőtöredékek. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2. (1964) 167-183.
- VÁRADY 1984 Várady Zoltán, A bátai sírkő és epigráfiai összefüggései. *Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 12. Szekszárd, 1984. 105-121.
- VÁRADY 1999 Várady Zoltán, Tolna megye kőfeliratainak epigráfiai elemzése. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 21. Szekszárd, 1999. 175-195.
- VÁRADY 2000 Várady Zoltán, Középkori epigráfiai adatok Vas megyéből. *Vasi Szemle* LIV. évf. 1. sz. Szombathely 2000. 85-97.
- VARGA 1982 Varga Livia, Szobrászat. Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus*. Szerk. Marosi, Ernő-Tóth, Melinda-Varga, Livia. Budapest-Székesfehérvár: MTA MKCs, István Király Múzeum 1982. 264-280.
- VERNEI-KRONBERGER 1939 Vernei-Kronberger Emil, Magyar középkori síremlékek. A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai 60, Budapest, 1939.
- ZS-KAT. 1987 Művészet Zsigmond király korában (1367-1437) I-II. Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum., szerk. Beke László-Marosi Ernő-Wehli Tünde. MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Budapest, 1987.

